

БЕЗПОСЕРЕДНЄ ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ НАРОДОМ І ПРИРОДНЕ ПРАВО

У статті досліджується вплив природно-правових підходів на розвиток безпосереднього здійснення влади народом, аналізуються точки зору різних авторів на дану проблематику. За результатами аналізу автор дійшов висновку, що сучасне становлення та подальший розвиток безпосереднього здійснення влади народом фактично завдячує природно-правовим підходам, які вбачали можливість народу безпосередньо здійснювати належну йому владу через призму природних прав людини.

Ключові слова: безпосереднє здійснення влади народом, народний суверенітет, народовладдя, природне право.

Янчук А. А. Непосредственное осуществление власти народом и естественное право.

В статье исследуется влияние естественно-правовых подходов на развитие непосредственного осуществления власти народом, анализируются точки зрения различных авторов на данную проблематику. В результате анализа, автор приходит к выводу, что современное становление и дальнейшее развитие непосредственного осуществления власти народом фактически обязано естественно-правовым подходам, которые усматривали возможность народа непосредственно осуществлять принадлежащую ему власть через призму естественных прав человека.

Ключевые слова: непосредственное осуществление власти народом, народный суверенитет, народовластие, естественное право.

Yanchuk A. O. The direct exercise of power by the people and natural law.

In the article the impact of natural and legal approaches to the development of the direct exercise of power by the people is examined, views of various authors on this issue are analyzed. As a result, the author concludes that the current establishment and further development of the direct exercise of power by the people actually owes natural law approaches, according to which an opportunity to the people to exercise power directly due to natural rights was considered.

Keywords: the direct exercise of power by the people, people's sovereignty, government by the people, natural law.

Особливе значення для суспільства набувають принципи конституційного ладу, зокрема, народний суверенітет, реальне народовладдя, які виступають системоутворюючими для формування і діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування. Належність влади народу, визнання його джерелом формування державної політики безпосередньо базується на конституційній ідеології визнання людини, її прав і свобод, честі та гідності, недоторканності і безпеки вищою цінністю конституційного розвитку суспільства і держави [1, с. 291].

З огляду на це, на порядок денний виступає питання щодо впливу різноманітних шкіл права на формування відповідної ідеології. В межах даної статті ми дослідимо вплив природно-правових підходів на розвиток безпосереднього здійснення влади народом.

Не вдаючись у подробиці різноманітних теорій, варто зазначити, що сучасна природно-правова думка з її оціночними і роз'яснюючими підходами до правових явищ є основною формою розмежування права і закону [2, с. 151-152].

Природне право відіграло важливу роль у становленні теоретичних основ безпосереднього здійснення влади народом, народного суверенітету, безпосереднього народовладдя. Так, у становленні доктрини народного суверенітету можна виділити, по-перше, природничо-правові теорії суверенітету, в рамках яких ці теорії знайшли обґрунтування з позицій природничого права у вченнях Ж. Бодена, Т. Гоббса, Ж.Ж. Руссо та ін. При досить різноманітних підходах мислителі виходили з двох позицій: з факту існування суспільства та існування влади, яка забезпечує досягнення єдиних завдань суспільства. У зв'язку із вирішенням питання, кому належить суверенітет, теорія природного права розділилася на два напрямки – школу, яка відстоювала «народний суверенітет», і школу, яка виступала за «суверенітет правителя» з опосередкованим напрямком «подвійного суверенітету». В контексті вказаних політичних теорій суверенітету «народ» і «правитель» розглядалися як суперники. Вважалося, що кожна з цих сил, яка колись відстоювала своє політичне право, претендувала на статус незалежної особи і тим самим могла

визнаватися носієм суверенітету. При цьому одні теорії (І. Алтузій та ін.) це право повністю віддавали народу, інші (Ж. Боден, Т. Гоббс) – правителю [3, с. 157-158]. Таким чином, попри різноманітні підходи до визначення суверена, теорія природного права сприяє введенню в науковий обіг такого поняття як суверенітет народу, наповнює дане поняття реальним змістом.

Першооснови природно-правової думки були закладені ще у політико-правових вченнях Давньої Греції і Риму, розвивалися в середньовічному християнстві, в епоху відродження і Нового часу. На рубежі XIX і XX століть всередині природно-правового мислення особливо посилюються оціночні і роз'яснювальні підходи до правових явищ. Саме це поклало початок справжньому відродженню природно-правової думки. Свого найвищого розквіту теорія природного права досягла після Другої світової війни. Цей інтенсивний процес відродження природного права в європейській філософії права був своєрідною відповіддю на посилення позитивізму у філософії і юриспруденції, які, можна сказати, впевнено капітулювали перед тоталітарною владою [2, с. 150]. Зокрема, в тоталітарних суспільствах активно маніпулювалося даними поняттями, зводячи безпосереднє здійснення влади народу до несамовитої підтримки всіх дій «вождя» чи групи вождів. Будь-яке обмеження або посягання на владу вождя вважалося злочином проти держави, народу (так звані «вороги народу»), а природне право на відміну від цього наголошувало на тому, що права людини визначають правосуб'єктність влади, а не навпаки.

Природно-правові концепції визнають існування вищих, незалежних від держави норм і принципів, які уособлюють розум, справедливість, об'єктивний порядок цінностей і т.д. Серед таких норм і принципів належне місце посідає і безпосереднє здійснення влади народом, як основа діяльності будь-якої публічної влади в державі.

Активне відродження природного права почало відбуватися після Другої Світової війни. Українські дослідники зазначають, що переможці у ній заклали розуміння того, що злочини проти людства є злочинами навіть при умові, що вони не були передбачені національним законодавством тієї чи іншої держави на момент їх скоєння [4, с. 171]. Зазначене розуміння природного права наголошувало на тому, що грубі порушення прав людини передбачають обов'язкову відповідальність навіть у тому разі, якщо вони прямо не захищені законом. З зазначеного можна зробити висновок, що народ має право здійснювати належну йому владу безпосередньо навіть якщо це прямо не передбачено законом, адже при цьому реалізується його природне право, його природний стан як носія суверенітету і володаря влади в державі, а обмеження чи звуження цього права може розглядатися в даному контексті як злочин проти народу, замах на основи конституційного ладу.

Природно-правові підходи наголошують на тому, що природним є право народу мати і розпоряджатися владою над собою і в конституційному порядку включатися у механізми управління державою у соціальних, культурних, економічних та інших напрямках. Це невід'ємне право народу на установчу владу відносно суспільного управління людьми є суттєвою ознакою народовладдя [5, с. 7].

Заперечуючи отождолення права і закону, атрибутом природно-правового вчення стало верховенство права. Згідно з його постулатами, забезпечення прав людини визначає сенс функціонування будь-якої публічної влади, адже вона побудована на делегуванні повноважень від своїх громадян. Тому громадянин вправі очікувати від держави належного захисту своїх прав, оскільки як вільна особистість кожна людина прагне свободи, яка потребує захисту в разі свавільних дій з боку третіх осіб. Такі вимоги правомірності очікувань визначають стандарти довіри у відносинах між індивідом і державою, оскільки кожна вимога особистості має розглядатися державою як правомірна [6, с. 68]. З огляду на зазначене, будь-який вид безпосередньої владної діяльності народу набуває за природно-правовим підходом особливого значення і стає визначальним для прийняття державою тих чи інших рішень, проведення політики в певній сфері, адже саме завдяки безпосередній владній діяльності народ демонструє колективні вимоги індивідів до держави, її органів та посадових осіб. Тому забезпечення можливості народу безпосередньо здійснювати належну йому владу має бути реальним, дієвим та ефективним.

В українській літературі зазначається, що Конституція втілила природно-правові погляди про надпозитивне право. З точки зору природної як і позитивістської доктрини воля народу не може легітимізувати руйнування існуючого правопорядку або санкціонувати анархію та руйнувати соціум. Інакше кажучи, твердження, що немає нічого, що не було б для народу, який веде державно-організоване життя, юридично неможливе, не має серйозних підстав; мова йде саме про межі народного суверенітету, а не про обмеження суверенності народу державою [3, с. 107-108].

Природно-правові концепції ґрунтуються на розмежуванні прав людини і закону (у широкому сенсі останнього) [7, с. 5], що, як уже зазначалося, дозволяє нам стверджувати про розмежування безпосереднього здійснення влади народом і влади, яка є похідною від неї. Українські дослідники також визначають природне право як закономірності владного регулювання та саморегулювання людської поведінки, дія яких опосередковується людською свідомістю у вигляді: принципів діяльності зі створення, розподілу обміну й використання суспільно значущих благ (юридичної діяльності); принципів легітимації такої діяльності. Такі закономірності можуть відображатись і виражатись також у формі інших раціональних та ірраціональних утворень, які виконують функції пізнання й пояснення принципів юридичної діяльності [8, с. 137].

Таким чином природне право поряд з необхідністю відповідності законів певним цінностям звертає також увагу на необхідність легітимації відносин, що відбуваються в суспільстві. Зазначене наділяє безпосереднє здійснення влади народом новими якостями, в основі яких лежить схвалення (легітимація) або ж несхвалення (делегітимація) дій органів публічної влади.

Певні прихильники природно-правових концепцій ідуть ще далі, стверджуючи, що права людини не можна пізнати і описати, оскільки вони глибоко метафізичні, тобто знаходяться поза реальним світом. «Природні права» є посиленням на етичний принцип без будь-якого раціонального обґрунтування. Іншими словами, їх просто не існує. Це не більше, ніж застаріла і суперечлива модифікація теологічних концепцій просвітництвом, теорія, яка стала зручною для буржуазних революцій, що замінили трансцендентного Бога на трансцендентні Націю, Державу, Розум і Право [9]. Таке розуміння прав людини може втілитись у нашому випадку у відповідне розуміння безпосереднього здійснення влади народом, суть якого не можна «пізнати і описати», адже безпосереднє здійснення влади народом походить з «природного права».

На нашу думку, такий абстрактно-ірраціональний підхід до безпосереднього здійснення влади народом може мати такі ж небезпечні наслідки як і надмірне поглиблення у позитивізм. Адже повна абстракція ніколи не була характерна для права, та й у випадку безпосереднього народовладдя є недопустимою.

На окремих недоліках природно-правової школи наголошував і С. Рабінович, який зазначав, що природне право декларативно проголошується зразком та критерієм справедливості права позитивного й водночас виявляється позбавленим будь-якої змістовно-сислової визначеності. Подібне використання юснатуралістичних ідей дозволяє формально обґрунтувати практично будь-які політичні рішення, приклади чого мають місце як у практиці судів загальної юрисдикції, так і Конституційного Суду України. У названих випадках формальна невизначеність поняття природного права чи деяких його смислових еквівалентів виявляється теоретичним відображенням і водночас засобом легітимації реальної невизначеності, притаманної правовим системам транзитивних суспільств [10, с. 82-83].

Отже, використання таких підходів може призвести до обґрунтування обмеження безпосереднього здійснення влади народом природно-правовими підходами, верховенством права тощо. Однак в умовах перехідного суспільства, яким є і українське суспільство маніпуляція ідеями природної школи права може загрожувати легітимацією правової невизначеності, будь-яких інших рішень, в яких безпосереднє здійснення влади народом буде мати досить умовний характер.

Повновладдя народу виникає в умовах демократичної, правової держави. У такій державі народ має всю повноту і верховенство влади. Органи влади, що створюються, підкорені народу, обираються і контролюються народом. Тільки за таких умов забезпечується свобода особи. У демократичній, правовій державі взаємовідносини органів влади і громадян щодо свободи особи будуються як паритетні й справедливі. Народ однаково зацікавлений і в свободі окремої особи, і в нормальному функціонуванні органів держави, що забезпечують права і свободи людей. З політичного погляду відносинами соціальної справедливості, за яких лише можлива свобода особи, можуть бути відносини, за яких свобода прямо залежить від сутності влади, дійсне народовладдя – від дійсної свободи особи: без одного немає іншого [11, с. 182]. Зазначена філософія і має покладатися в основу природно-правових підходів до безпосереднього здійснення влади народом – через забезпечення прав і свобод людини держава гарантує можливість народу безпосередньо здійснювати належну йому владу.

При вивченні зв'язку безпосереднього здійснення влади народом з природним правом важливим є співвідношення права і моралі. Дослідник такого взаємозв'язку В. Соловйов зазначав, що якщо відносини між особами, які не вийшли з родової єдності, є безпосередньо простою солідарністю, то особи, які відокремились, втратили так чи інакше суттєвий зв'язок родового

організму, вступають у зв'язку з необхідністю у зовнішні відносини один з одним – їх зв'язок виявляється як формальна угода чи договір. Таким чином, джерелом права тут є договір, і положення про те, що будь-яке право походить з органічного розвитку народного духу, є природним, натомість всяке право і всі правові відносини є результатом спрямованої, розрахованої умови чи договору між окремими особами в їх внутрішній сукупності [12, с. 10-11]. Безумовно, визнаючи договір одним з основних джерел у природно-правовій доктрині права, він домінує у більшості суспільних відносин, в тому числі і пов'язаних з безпосереднім здійсненням влади народом. Отже, межі безпосереднього здійснення влади народом обумовлюватимуться суспільним договором, в основу якого буде закладено принципи взаємозв'язку народу і держави, соціальна справедливість, свобода особи, в тому числі і у випадку, якщо такого договору у нормативно втіленому вигляді просто не існує.

У теорії природного права принципи мають самостійну першооснову, формуються у свідомості людей і вже потім, можливо (але не обов'язково), отримують законодавче закріплення [13, с. 26]. Такий підхід свідчить про те, що властивість «нормативності», тобто закріпленості в тексті чинного закону, має для принципу набувальне, а не сутнісне значення. Відсутність нормативного закріплення не позбавляє ту чи іншу ідею якості принципу права [14, с. 165]. Особливого значення для природного права принципи набувають тоді, коли мова йде про безпосереднє здійснення влади народом, народовладдя взагалі. Такі принципи визначають основи, межі, форми та види безпосереднього здійснення влади народом і є прерогативою природної школи права, адже інші школи використовують інший інструментарій.

Попри традиційну прив'язку природно-правових ідей до християнської доктрини права – в Україні такі ідеї в силу конфесійної приналежності більшості громадян нашої держави мають певні особливості. Так, В. Джунь зазначав, що саме соціальна доктрина західних християнських церков у своєму підсумку визначила реальність визнання та втілення ідеї прав людини в європейському культурному ареалі і, навпаки, соціальна доктрина православ'я фактично унеможливила дійсну реалізацію цієї ідеї в євразійському ареалі. Проте православна церква виявилася неспроможною погасити прагнення широких верств населення цього регіону до реального визнання інституту прав людини внаслідок глобалізованого суспільного прогресу [15, с. 266]. Не дивлячись на це, спрямованість православної церкви на формування колективістського способу мислення і життя, на відміну від індивідуальної свободи, закладеної у філософію «західної» церкви, мала свій вплив і на безпосереднє здійснення влади народом, з огляду на що, форми, методи і результати безпосередньої владної діяльності народу, та й взагалі відповідні традиції мають суттєві відмінності в Україні порівняно з країнами західної демократії.

Таким чином, природно-правові концепції мали суттєвий вплив на розвиток безпосереднього народовладдя. Фактично безпосереднє здійснення влади народом завдячує природно-правовим підходам, які вбачали можливість народу безпосередньо здійснювати належну йому владу через призму природних прав людини.

Природно-правові підходи зазнавали деяких трансформацій в ході свого розвитку, що вплинуло і на зміну поглядів відносно безпосереднього здійснення влади народом. Зокрема, природно-правова концепція починає виділяти межі такої діяльності, що визнані громадянами, підкорення такої діяльності певному договору, що існує в суспільстві, спрямованості її на пошук компромісу, узгодженості її між різними соціальними групами, народом і державою, надання пріоритету у відповідному юридичному забезпеченні правовим принципам.

Попри високий ступінь абстрактності і невизначеності у правовому забезпеченні безпосереднього здійснення влади народом, що може призводити до зловживань, природно-правові концепції продовжують відігравати важливу роль у теоретичному обґрунтуванні безпосереднього здійснення влади народом, позиціонуванні його як природного права народу, яке існує, розвивається і має застосовуватися незалежно від нормативного закріплення, виходячи з моральних, сталих уявлень суспільства про безпосереднє народовладдя.

Список використаних джерел:

1. Щербанюк О. Проблема реалізації народного суверенітету в умовах конституційної модернізації / О. Щербанюк // Право України. – 2012. – № 9. – С. 291-301.
2. Философия права: Учебник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов и др.; Под ред. О. Г. Данильяна. – Х.: Прапор, 2005. – 384 с.
3. Щербанюк О. В. Народний суверенітет у теорії політико-правових вчень: історична школа: монографія. Книга I / О. В. Щербанюк. – К.: Логос, 2013. – 182 с.

4. Лемак В. Основные права человека как источник права: постановка вопроса / Лемак Василий, Туряница Виктория // *Legea Şi Viaţa*. – 2013. – Decembrie. – С. 170-173.
5. Селіванов А. О. Доповідь Комісії з питань здійснення народовладдя щодо розуміння і реалізації конституційних положень «влада народу» / А. О. Селіванов // Доповіді проголошені на пленарному засіданні Конституційної Асамблеї 21 вересня 2012 року. – К. : Логос, 2012. – С. 4-33.
6. Онішук М. В. Права людини і конституційна реформа / М. В. Онішук // Український конституціоналізм: виміри модернізації (вибрані статті). – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 64-71.
7. Рабінович П. Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації / Рабінович П., Луців О. // Вісник Академії правових наук України (Збірник наукових праць). – Х., 2012. – № 2 (69). – С. 3-16.
8. Рабінович С. Природно-правовий підхід у державно-юридичній діяльності / С. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2009. – № 3 (58). – С. 135-144.
9. Шматко І. Права людини: критика [Електронний ресурс] / Іван Шматко. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/?p=10742>
10. Рабінович С. Юснатуралістичні підходи у філософсько-правовій думці сучасної України / С. Рабінович // Право України. – 2013. – № 9. – С. 72-85.
11. Оніщенко Н. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності) / Н. Оніщенко // Право України. – 2013. – № 9. – С. 176-193.
12. Соловьев В. С. Право и нравственность / В. С. Соловьев. – Мн. : Харвест; М. : АСТ, 2001. – 192 с.
13. Коваль О. Поняття та основний зміст принципів права України / О. Коваль // Адвокат. – 2005. – № 7. – С. 25-29.
14. Александров А. С. Принципы уголовного производства / А. С. Александров // Известия вузов. Правоведение. – 2003. – № 5. – С. 162-178.
15. Джунь В. Аксиологічний інструментарій соціології конституційного права / В. Джунь // Право України. – 2013. – № 5. – С. 262-273.

* Янчук Артем Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, завідувач сектору Інституту законодавства Верховної Ради України.